

Glas- en Aardewerkers

Glas- en aardewerk zijn sinds mensenheugenis ambachtelijke producten. Vrijwel elke plaats heeft wel een pottenbakkerij gehad die zijn waren fabriceerde voor de lokale markt al waren er ook die exporteerden. De glas- en aardewerk-fabricage wordt al vroeg ‘geïndustrialiseerd’. Vooral Regout in Maastricht is bekend en berucht geworden vanwege de abominabele arbeidsomstandigheden. De uitbuiting van de glas- en aardewerkers elders in het land doet daar echter niet veel voor onder.

Aardewerk in Delft

Aardewerk maakt in de 17^e en 18^e eeuw Delft wereldberoemd. Het succes komt voort uit productieverbeteringen. Het gebruik van een nieuwe grondstof - mergel, uit Engeland en Doornik, gemengd met vaderlandse klei - nieuwe werktuigen voor glazuren en bakken en nieuwe decoratie-technieken brengen het aardewerk, waaronder het ‘Delfts blauw’, in een duurder en luxer marktsegment. In het tweede kwart van de 18^e eeuw verliest het Delfts aardewerk aan betekenis door de concurrentie van Saksisch-, Frans- en vooral Engels porselein. Het Engelse porselein is goedkoper en harder, dus duurzamer dan het fraaie, maar broze Delfts aardewerk. Zijn er in de bloeiperiode van de aardewerkindustrie (ca.1650 - ca. 1760) een dertigtal plateelbakkerijen; in 1800 zijn dat er nog maar tien en in 1854 nog slechts één; de ook nu nog bestaande ‘De Porceleyne Fles’. In tijden dat De Porceleyne Fles een voorspoedige ontwikkeling doormaakt, behoren de lonen tot de hoogste in Delft. In jaren van economische crisis worden de lonen verlaagd tot het laagste niveau. Het arbeidsintensieve karakter van de productie speelt daarin een grote rol. In 1922 bijvoorbeeld zijn de loonkosten 66% van de totale kosten. In 1890 worden voor de werknemers bij het bedrijf een ziekgeld en een pensioen-voorziening ingevoerd met zeggenschap van de werknemers zelf. Het best betaald worden de schilders die ook qua werktijden een voorkeurspositie hebben. Al in 1902 kennen zij een werkdag van acht uur, terwijl de andere personeelsleden tien uur per dag moeten werken.

Glasfabricage te Leerdam

Op 28 januari 1887 wordt de geneeskundige Dr. B. Carstens, adjunct-inspecteur van het geneeskundig Staatstoezicht in de provincies Zuid-Holland en Zeeland, door de Parlementaire Enquêtecommissie verhoord. In dit verhoor komen ook de omstandigheden in de glasindustrie te Leerdam aan bod, nadat uitvoerig over de vlasindustrie is gesproken. Kennelijk zijn de omstandigheden in de vlasindustrie de heren van de Enquêtecommissie niet meegevallen hetgeen tot uiting komt in hun vraag: “Wij hebben thans de donkere kanten bekeken. Hebt gij ook iets goeds te vertellen van de provincie? Dat zal er toch ook wel zijn?” Het antwoord en het vervolg van het gesprek laten we verder voor zich zelf spreken.

“Natuurlijk, ik heb mijn aandacht gevestigd op de glasfabricage. Aan die glasfabricage zijn ook wel ge-

Kinderarbeid

“Wat zich bij de glasbewerkers in Maastricht heeft voorgedaan, is elders nog niet voorgekomen. De armoede dwingt de ouders om de kinderen naar de fabriek te zenden. Maar als de ouders door de ellende van die arbeid daar tegen op zien, dan krijgen zij ontslag. De geestelijken der omringende dorpen doen hun best de kinderen naar Maastricht te zenden. Zij worden ondergebracht bij de fabriek en zien in drie maanden hun ouders niet. Bij troepjes ontvluchten zij de werkplaats. De cel staat tegenover de fabriek. Om het vluchten onmogelijk te maken is een tunnel gemaakt van de slaapgelegenheid naar de fabriek. Zondags worden de kinderen onder geleide van en naar de kerk gebracht, maar dan gaan ze weer door de tunnel naar de fabriek.”

Uit de rede van Servaas Baart op het oprichtingscongres van de Nederlandsche Vereeniging van Glas en Aardewerkers te Delft op 7 juni 1907.

breken verbonden, maar in den laatste tijd is er toch vrij wat verbeterd. De glasfabriek van Mijnsen en C^o. te Leerdam is een zwart-glasfabriek en die van de heeren Nieuwenhuizen en Mijnsen is er een van wit-glasfabricage. In die zwart-glasfabriek nu zijn nog enkele koelovens, waar het uithalen nog op de ouderwetse manier geschiedt. De heeren zullen allen weten, dat het groote bezwaar bij die glasfabricage is, is dat jongens gebruikt worden om de heete flesschen uit die koelovens te halen. Op de fabriek van Jeekel en C^o. bestaat dat nog, maar langzamerhand worden meer koelovens daargesteld en wordt het beter, maar toch is het een feit dat jongens in een zogenaamde koeloven moeten kruipen, waar de temperatuur ver over de 100 graden is. Zij krijgen dan zogenaamde wanten aan, om de flesschen te kunnen aanpakken, maar die gevallen hebben zich voorgedaan, dat de hooge temperatuur zoo op de jongens werkte, dat zij bewusteloos werden, uit den oven moesten worden gehaald en eenigen tijd moesten liggen om tot zichzelf te komen.

Dat is te Leerdam?

Ja, maar bij Mijnsen en C^o. heeft men verbetering aangebracht en meer koelovens gemaakt, maar toch heb ik er een gezien, waar nog jongens inkruipen. In de wit-glasfabriek van Nieuwenhuizen en Mijnsen echter heeft men een toestel aangebracht, waardoor dit niet meer noodig en het bezwaar opgeheven is. De flesschen zijn eenvoudig in ijzeren laden gebracht, die machinaal boven

de ovens worden bewogen, en geleidelijk wordt het glas afgekoeld, en dan staat er een meisje, die de flesschen er afneemt. Ik moet hierbij doen opmerken, dat die firma Nieuwenhuizen en Mijnsen voor hare werklieden nog al veel doet. Zij hebben o.a. een ziekenfonds opgericht voor hunne werklieden en ze verzekerd tegen invaliditeit. Ook hebben zij het plan, om tegemoet te komen aan het bezwaar van die koelovens waarvan ik zoo even sprak. In die glasfabrieken, en vooral in de witglasfabrieken, wordt nog ander ongezond werk verricht. Zoo zijn daar menschen bezig om arsenik met mangaanoxide en kobalt te vermengen. Daar hier ook soda gebruikt wordt, kan dat werk niet anders dan zeer nadeelig voor de gezondheid zijn. Ik heb werklieden dikwijls aangeraden om bij dat werk respirators te gebruiken; maar ik heb ze er niet toe kunnen krijgen, omdat men nog niet overtuigd van het nadeel is. Gij hebt gezegd dat de jongens in die heete ovens gaan; geschiedt dit omdat de opening voor volwassenen te klein is?

Ja.

En zijn het zeer kleine jongens?

Ik denk van 13 jaar.

Moeten zij er lang achtereen inblijven?

Zoolang als zij het kunnen uithouden. De flesschen liggen achter in de oven, ik denk op 1½ meter van de opening; zij moeten de flesschen dus naar zich toehalen. Als zij er dan uitkomen, worden zij door een ander afgelost.

Als ik het dus goed begrijp, heeft men daarvoor ook eene ploeg van jongens?

Ja. Het zijn dezelfde jongens, die ook bij de glas-industrie worden gebruikt.

Worden de jongens, behalve voor het halen der voorwerpen uit de koelovens, ook gebruikt bij het blazen van glas?

Wel bij dat bedrijf, maar zij blazen zelf niet. Bij de glas-fabricage staat aan iedere pot een ploeg van vier man, namelijk een sapper, een aanbrenner, een vormer en een jongen die het glas wegdraagt. Die jongens, die het voorwerp gloeiend wegdragen en het aan eene staaf hebben om het in den oven te zetten, worden gewoonlijk ook gebruikt voor de koelovens.

Weet gij ook of er dag en nacht gewerkt wordt?

Hoofdzakelijk des nachts. Zondagsnachts begint het om 12 uren en gaat de heele week door. Iedere keer later. Zodat zij des Zaterdag-middags gereed zijn, om tot Zondagnacht rust te hebben.

Dus bij dat nachtwerk worden ook die jongens gebruikt?

Die jongens moeten er altijd bij zijn.”

Staking onder glasblazers

In 1904 gaan de glasfabrikanten in Zuid-Holland over tot een loonsverlaging. Na een mislukte onderhandeling besluiten de Nederlandsche Glasblazersbond, die afdelingen kent in Schiedam en Vlaardingen, Patrimonium en het RKWV de strijd gezamenlijk aan te binden. Er wordt gestaakt in Schiedam, Vlaardingen, Delft, Leerdam, Capelle a/d IJssel, Nieuwekerk a/d IJssel en Zwijndrecht. De eendracht tussen de drie organisaties is echter van korte

as Servaas Baart

Servaas Baart, die de wel zeer katholieke voornamen Servatius Protatius meekrijgt, is geboren op 8 juni 1871 te Maastricht. Zijn vader, die als aardewerker werkzaam is bij Regout, overlijdt aan tuberculose als Servaas vier jaar oud is. Op twaalfjarige leeftijd komt hij zelf ook ‘op de Regout’ waar zijn twee broers al werken. De kinderen Baart onderhouden gezamenlijk hun moeder, maar als Servaas zestien jaar oud is komt hij daar alleen voor te staan. Hij leert zich dan het kappersvak aan en begint in zijn vrije tijd een kapperszaakje om zijn te karige loon aan te vullen. Van zijn klanten, waarmee hij over meer praat dan het weer, hoort hij hoe het op de andere fabrieken toegaat en verneemt hij hun grieven tegen de arbeidsomstandigheden. Via Willem Vliegen, de latere SDAP coryfee, raakt hij betrokken bij de Sociaal-Democratische Bond waar hij zich in 1891 bij aansluit. Baart richt in 1892, samen met zes andere aardewerkers, de vereniging *Loon naar Werk* op, een van de eerste vakorganisaties onder de fabrieksarbeiders en de oudste in Maastricht. Spoedig daarop komen ook de glasblazers en –slijpers in Maastricht tot organisatie. Na het vertrek van de socialistische voorlieden: Vliegen en Pieters, is het te danken aan Baart dat de beweging te Maastricht niet ten ondergaat. In 1899 is hij ook voorzitter van de SDAP te Maastricht. Deze openlijke bekennning tot het socialisme kost hem zijn baan bij Regout en samen met zijn gezin moet hij zien te leven van de inkomsten uit zijn kapperszaakje. Een jaar later wordt hij administrateur van de zojuist opgerichte coöperatie *Het Volksbelang*. Onder leiding van Baart komt deze coöperatie tot bloei.

Als op 5 mei 1907 te Delft de *Nederlandsche Vereeniging van Glas- en Aardewerkers* (NVvGA) wordt opgericht wordt Baart daarvan de eerste en voorlopig enige bezoldigde bestuurder. Hij verhuist met zijn gezin naar Delft. Onder zijn zakelijke leiding groeit de vereniging uit tot een zeer actieve en financieel gezonde organisatie. Geleidelijk aan verschuiven Baart's activiteiten van vakbeweging naar gemeentepolitiek. Hij is reeds tien jaar raadslid voor de SDAP als hij in 1921 tot eerste SDAP wethouder in Delft wordt gekozen. Hij beheert de portefeuille Openbare Werken en Volkshuisvesting. Vijf jaar lang combineert hij zijn werkzaamheden van vakbondsbestuurder met die van wethouder. Nadat in 1926 de NVvGA is gefuseerd met de Nederlandsche Vereeniging van Fabrieksarbeiders (NVvFA) treedt hij als bestuurder af. Baart's grote verdienste als wethouder ligt op het gebied van de volkshuisvesting. In 1923 richt hij daartoe de gemeentelijke woningstichting *Centraal Wonen* op. Gedurende de jaren twintig worden te Delft grote complexen arbeiderswoningen gebouwd.

duur. Ieder voor zich organiseert een inzameling van steungelden – een stakingskas is nog niet voorhanden – uitsluitend voor de eigen leden en dat geeft genoeg aanleiding tot onderling wantrouwen. Na enige weken krijgt het gezonde verstand echter weer de overhand en de samenwerking wordt hersteld, maar het wantrouwen is gezaaid. Na een drie maanden volgehouden strijd verloopt de staking en gaan de glasblazers weer aan het werk onder aanvaarding van een bemiddelingsvoorstel. De staking is weliswaar niet erg succesvol, maar het haalt de glasblazers wel uit hun doffe berusting en is aanleiding tot verder organisatie.

Nederlandsche Vereniging van Glas- en Aardewerkers (NVvGA)

Er bestaan slechts enkele plaatselijke verenigingen van glas- en aardewerkers op het moment dat het nog maar één jaar oude NVV een oproep doet om een landelijke vereniging te stichten voor glas-, aardewerkers en steenbakkers. Op 3 maart 1907 wordt een start gemaakt met 384 leden, waarvan een belangrijk deel werkt in de Maastrichtse aardewerkindustrie. Naast Maastricht zijn er in de aanvang nog afdelingen in Delft, Schiedam en Vlaardingen. De NVvGA is gedurende haar bestaan bij een aantal kleine en grote stakingen betrokken, onder meer de staking in 1912 voor het afschaffen van de nachtarbeid door flessenmakers en de staking in 1918 die wel een half jaar duurt aan de glasfabriek van A.J. Bakker te Nieuw-Buinen. In de kern gaat het bij deze staking om het recht van organisatie. Om de staking vol te houden werkt een grote groep stakers gedurende drie maanden in Duitsland. De staking wordt een volledige overwinning voor de werknemers.

De achturedag

Sedert 1910 wordt er door de werknemers in de glasindustrie aangedrongen op het afschaffen van nachtarbeid en het invoeren van een 48-urige werkweek. Als wederom in 1912 de onderhandelingen mislukken breken er stakingen uit in Delft, Leerdam en Vlaardingen, enige tijd later gevolgd door stakingen bij de glasfabrieken 'De Schie' en 'Deventer & Co. te Schiedam. Op de achtergrond speelt mee in dit conflict het voornemen tot mechanisatie van de flessenfabricage. De werknemers vrezen vermindering van werk en dus werkloosheid. Tegen deze dreiging wordt verkorting van de werkweek gezien als een wapen ter verdediging. Na ongeveer twee maanden biedt een arbitragecommissie haar diensten aan. De bemiddeling is succesvol waardoor de staking kan worden opgeheven.

Het bemiddelingsvoorstel houdt in dat bij een drietal fabrieken proef wordt gedraaid met een werkweek zonder nachtarbeid. Het eindresultaat van de proef is dat met name bij de flessenfabricage nachtarbeid noodzakelijk is die wordt dan ook weer bij de proefbedrijven ingevoerd. De conclusie wordt door de NVvGA aangevochten. In een door haar uitgebrachte brochure wordt de conclusie dat de nachtarbeid niet kan worden afgeschaft geheel onjuist genoemd. Even dreigt het tot een nieuwe staking te komen, maar het tijdstip is niet gunstig. De machinale fabricage heeft zojuist zijn intrede gedaan.

Het conflict heeft voor enkele stakers te Schiedam nog een merkwaardig staartje. Zij worden niet toegelaten op de kieslijst als kandidaat voor de gemeenteraad. Om je verkiesbaar te kunnen stellen moet er een ononderbroken dienstverband van 13 maanden zijn en staken is tenslotte niet werken en telt niet mee. De SDAP doet vergeefs een beroep op het gemeentebestuur voor dispensatie.

Fusie

De NVvGA groeit geleidelijk, maar is door haar beperkte arbeidsterrein gedoemd een kleine organisatie te blijven. Daar komt bij dat ze er niet in slaagt om op een van haar

Vakbondshistorische Vereniging

Dit voorlichtingsblad is tot stand gekomen onder verantwoordelijkheid van de Vakbondshistorische Vereniging (VHV). De VHV is een centrum voor mensen die de geschiedenis van de vakbeweging levend willen houden. De VHV is uniek. Leden van FNV, CNV en MHP werken er in samen. De VHV verzamelt historisch materiaal op het gebied van de arbeidersbeweging en zorgt voor goede bewaring en conservering door het onder te brengen bij het Vakbondsmuseum en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). De VHV organiseert bijeenkomsten, stimuleert publicaties van artikelen en boeken en geeft vier maal per jaar een nieuwsbrief uit. De VHV is tevens de 'vereniging vrienden van het vakbondsmuseum'.

Meer weten? Kijk op: www.vakbondshistorie.nl

Lid worden?

Noteer mij

- als lid en donateur van het Vakbondsmuseum (€ 16 p.j.)
- alleen als lid (€ 11,50 p.j.)

Naam.....

Adres.....

Geboortedatum.....

Postcode.....Woonplaats.....

Telefoonnummer.....

■ lid van (naam vakbond).....

Datum.....Handtekening

Zenden aan: (geen postzegel nodig)

Vakbondshistorische vereniging

Antwoordnummer 10737

1000 RA Amsterdam

werkerterreinen, de steenbakkerijen, aanhang te verwerven. Ten tijde van de Eerste Wereldoorlog gaat veel afzetgebied voor de glas- en aardewerkindustrie verloren. De productie wordt ingekrompen en die van enkele fabrieken zelfs geheel gestopt. Na de oorlog heerst er onder de glas- en aardewerkers een grote werkloosheid die nog wordt vergroot door mechanisatie. De vermindering van werkgelegenheid werkt door in het ledental. Zijn er in 1920 nog ruim 2.700 leden in 1926 telt de organisatie niet meer dan 1.770 leden en dat is te weinig om zelfstandig voort te bestaan. Bovendien is sedert 1917 de Nederlandsche Vereniging van Fabrieksarbeiders (NVvFA) – evenals de NVvGA een organisatie die in 1907 op initiatief van het NVV tot stand is gekomen – aan de slag gegaan om de steenbakkers te organiseren. Twee organisaties binnen één vakcentrale die zich bezighouden met de glas- en aardewerkers is toch niet zo effectief, en in 1926 besluiten beiden organisaties om te fuseren en verder te gaan onder de naam van de laatste.

Gouda's glorie

Het Gouds plateel is tientallen jaren een huishoudelijk begrip. Aanvankelijk is het alleen een seriematig product, maar later wordt ook fraai gedecoreerd serviesgoed afgeleverd. De belangrijkste producent is de Koninklijke Plateelbakkerij Zuid-Holland. De Koninklijke slaagt erin de Crisisjaren en de Tweede Wereldoorlog te overleven,

maar gaat in de ‘moderne tijd’ ten onder. In 1965 sluit de Koninklijke Plateel de deuren. Het Goudse plateel is nu een collectors item. Er bestaat een goede nagedachtenis aan het product, maar ten aanzien van de arbeidsomstandigheden is dat minder het geval. In 1928 doen de Nederlandsche Vereeniging van Fabrieksarbeiders en de Nederlandsche R.K. Fabrieksarbeidersbond ‘St. Willibrordus’ voorstellen om een cao aan te gaan voor de Goudse aardewerkindustrie. De voorstellen worden per kerende post door de fabrikanten afgewezen. Niet alleen nieuwe voorstellen vinden geen genade bij de aardewerkfabrikanten, maar ook het gebruik om 25% van de volwassenen en 50% van de jeugdigen beneden het normale loon te betalen willen ze handhaven. Een conflict is onvermijdelijk en op 23 augustus gaan 125 werknemers van de Koninklijke Plateelbakkerij Zuid-Holland in staking. De keus om alleen bij de Koninklijke in staking te gaan is een bewuste strategie van de werknemers. Als de staking twee maan-

den voortduurt en enkele bemiddelingspogingen zijn mislukt besluiten de fabrikanten om de productie van de Koninklijke over te nemen. Als gevolg daarvan wordt de staking op 15 oktober uitgebreid en gaan ook de werknemers bij Goedewagens, Regina en Zenith in staking. De staking die een half jaar duurt kan met een overwinning van de werknemers worden afgesloten. De lonen en andere arbeidsvoorwaarden worden in een cao geregeld. Er gaat een minimumloon gelden en tariefwerk wordt voortaan met 15% beloond. De gehate betaling beneden het normale loon is afgeschaft en mede vanwege de tariefwerkafpraak stijgen de lonen gemiddeld met zo’n f3,- per week. Bij de staking zijn in totaal zo’n 300 werknemers betrokken. Gedurende de gehele periode die de staking duurt blijft de stemming onder de stakers uitstekend.

Literatuur

- C. Cillekens, ‘Baart, Servatius Protatius’ in: *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland* (Amsterdam 1986) Deel 1
J. Giele, *Een kwaad leven* (Nijmegen 1981) Deel 3
G. Harmsen en B. Reinalda, *Voor de bevrijding van de arbeid* (Nijmegen 1975)
K. de Jonge, L. Ebeling, V. v.d. Berg, *Vijftig jaren NVvFA-ABC* (Amsterdam 1957)
B. Kedde, *De opkomst van de arbeidersbeweging in Schiedam* (Schiedam 1956)
B.D. Verbrugge, ‘Aardewerkfabriek De Porceleyne Fles’ in: J.W.L. Hilkhuijsen e.a., *De Stad Delft. Cultuur en maatschappij van 1813 tot 1914* (Delft 1992)
Herdenking. Uitgegeven bij het 40-jarig bestaan der Nederlandse Vereniging van Fabrieksarbeiders(sters) (Amsterdam 1947)

© Dik Nas/Vakbondshistorische Vereniging
10 februari 2003